

Абдиев М.Ж.

**ЖАШЫЛЧА-ЖЕМИШ ПРОДУКЦИЯЛАРЫН КАЙРА ИШТЕТҮҮНҮН
ЭКОНОМИКАЛЫК АБАЛЫ ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

Абдиев М.Ж.

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕРАБОТКИ
ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ**

M.Zh. Abdiev

**THE ECONOMICAL CONDITION AND PROBLEMS
OF FRUIT-VEGETABLE PROCESSING**

УДК: 338.242(575.2) (043.3)

Макалада Ош областынын жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү боюнча ишканалардын экономикалык абалынын төмөндөшү анализделди. Кайра иштетүү ишканалары менен чийки заттарды өндүрүүчүлөрдүн ортосунда гарантиялык жана чектелген баа боюнча келишимдик мамилелер системасы зарылчылыгын түзүү сунушталды. Жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү ишканаларына мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн багыттары аныкталды.

В статье проанализирован спад экономического состояния предприятий по переработке плодоовощной продукции Ошской области. Рекомендованы необходимость создания системы договорных отношений по гарантийной и предельной цене между перерабатывающими предприятиями и производителями сырьевой продукции. Определены направления государственной поддержки предприятиям по переработке плодоовощной продукции.

Getting worse of the economical conditions of fruit-vegetable processing enterprises on Osh region is analyzed in this article. The necessity of establishing contact relationships system between processing and producers sides on guarantee and quotation of price is recommended. Some directions on state supplement on fruit-vegetable processing is determined.

Ош областы Кыргызстандын түштүк аймагында жайгашып, жашылча-жемиш өндүрүүгө жана анны кайра иштетүүгө ыңгайлуу шарты бар аймак болуп саналат.

Кайра иштетүүчү тармак сегиз орто жана кичи ишканалардан туруп, анализ көрсөткөндөй, бардык ишканалар өндүрүш ишмердүүлүгүндө чийки зат-

тардын жетишпестиги жана өндүрүлгөн продукцияларды сатууда кыйынчылыкты баштан өткөрүп жатышат [1].

Жемиш-жашылча продукцияларын кайра иштетүүчү тармактын өсүү деңгээлинин төмөндөшү негизинен төмөнкү себеперге байланыштуу:

Биринчиден, кайра иштетүүчү ишканалар чийки заттарды өндүрүүчүлөрдүн кызыкчылыгын эске алышпайт.

Өндүрүүчүлөр түшүм бышкан мезгилде жашылча-жемиш продукциялардын баасын төмөндөтүп жибершет.

Чийки заттарды өндүрүүчүлөр кайра иштетүүчү ишканалар менен өз ара ишкердик сунуш келишимдерин түзбөгөндүктөн айдоо аянттарын кыскартып жатышат.

Экинчиден, эл чарбасында жеке керектөөчүлөр үчүн үй шартында чийки заттарды кайра иштетүүнүн көлөмү өсүп жатат.

Үчүнчүдөн, Ош областынын жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү тармагында ички жана сырткы рынокто жемиш-жашылча продукцияларынын талабын жана сунушун изилдөөнүн бирдиктүү системасы түзүлгөн эмес.

Изилдөөнүн объектиси катары Өзгөн районундагы алма ширесин чыгаруучу «Архорот Элай» жоопкерчилиги чектелген коомун алабыз [3].

Таблица 1

«Архорот Элай» жоопкерчилиги чектелген коомунун 2007-2009 жылдагы негизги экономикалык көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтөр	2007-ж.	2008-ж.	2009-ж.	2009-ж., %	
				2007-ж.	2008-ж.
Жумушчулардын саны	7	3	3	100,0	43,0
Фактылык өндүрүлгөн продукциянын көлөмү (миң литр)	13,7	9,0	3,0	22,0	33,0
Продукциянын бирдигинин орточо басы (сом)	21,67	21,10	37,83	175,0	179,0
Сатуудан түкөн киреше (миң сом)	297,0	189,9	113,5	38,0	60,0
Сатылган продукциянын өздүк наркы (миң сом)	334,9	184,2	108,9	33,0	59,0
Жалпы жана административдик чыгымдар (миң сом)	-	10,7	6,0	-	56,0
Пайда (зыян) (миң сом)	-37,9	-5,0	-1,4	4,0	28,0
Жалпы чыгымдар (миң сом)	334,9	194,9	114,9	34,0	59,0
Материалдык чыгымдар, баары (миң сом)	300,2	37,1	73,9	25,0	199,0
Эмгек төлөмү (миң сом)	21,0	9,0	12,0	57,0	133,0
Социалдык фондго чегерүү (миң сом)	5,5	1,7	2,3	42,0	135,0
Дебитордук карыздар (миң сом)	25,8	12,4	41,5	161,0	335,0
Кредитордук карыздар (миң сом)	41,0	121,9	110,3	269,0	90,0

Жогорудагы таблицадан төмөнкүдөй тыянак чыгарсак болот:

2009-жылы өндүрүлгөн продукциянын көлөмүнүн, сатуудан түшкөн кирешенин эки жылга салыштырганда төмөндөөсүн жана изилденген ишканаланын жалпы финансылык абалынын чыгашалуу экендигин байкаса болот.

Изилдөө көрсөткөндөй, маркетингтин тааталдашкан системасы өзгөрүп туруучу шартка өз убагында ылайыкташууга жөндөмдүү эмес [2].

Ички рыноктун керектөөсү төмөнкү деңгээлде каралып жатат. Акыркы жылдарда облуста калктын керектөөсүндө жашылча-жемиш продукцияларынын импорттук өсүүсү байкалып жатат. Жыйынтыгында, жакынкы чет өлкөлөрдөн келген туздалган жашылча консервалары, ар түрдүү кошулмалары бар ширелерди сатуу көбөйдү. Бул өлкөбүздүн кайра иштетүү ишканаларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөөсүн айгинелип турат.

Айыл чарбасынын өнүгүүсүнүн кечендөөсүнөн жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүүчү тармактын төмөндөөсү, айыл-чарба өндүрүүчүлөрү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосунда экономикалык карым-катнашты, рыноктук инфраструктураны өнүктүрүүдө мамлекеттик жөнгө салуу ж.б. маселелерди өркүндөтүүнү талап кылып жатат [4].

Айыл-чарба өндүрүүчүлөрү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы экономикалык карым-катнаштын анализи көрсөткөндөй, алардын ортосунда жашылча-жемиш продукцияларына болгон бааны ортонууда келишимдик мамилелердин туруктуу системасын түзүү зарылчылыгы келип чыгат. Бул тараптарга продукциянын чыгымдарын жабууну гана камсыз кылбастан, өз ара карым катнаштын андан ары өнүгүүчүнө шарт түзөт.

Баа орнотууда, тараптардын кызыкчылыгын коргоодо, финансылык абалдарына таасир этүүчү алдын-ала боло турган тосколдуктардын пайда болбоосу үчүн, чийки заттардын прогноздук базар баасына үстөк же жеңилдетүүнү колдонуу менен эске алуу керек. Бул жерде маанилүү ролду кепилдүү жана чегине жеткен баалар рол ойнойт. Келишимдик мамилелерге негизделип, аларды колдонуу айыл-чарба продукцияларын сатуунун рыногун жөнгө гана салбастан, кайра иштетүү ишканаларынын атандаштыгын көтөрүүгө шарт түзөт.

Жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү ишканаларынын өнүгүүсүнө өлкөдө өткөрүлгөн ишканаларды менчиктештирүү саясаты терс таасирин тийгизди. Изилдөө көрсөткөндөй, кайра иштетүү ишканаларын менчиктештирүүнүн кабыл алынган схемасы өзүн актабады. Көптөгөн жергиликтүү ишкерлер 51% акция же толугу менен ишканаланы, сатып алуу менен аларды иштетүүнүн конкреттүү программаларынын жоктугунан бул тармактын абалын жакшыртууга таасир бере алышпады.

Мисалы, мүмкүнчүлүгү жогору «Оштогу жашылча-жемиш комбинаты», «Оомат», «Мамур», «Исть-Мэн» жоопкерчилиги чектелген коомдору,

«Кыргызстан», «Кара-Шоро» акционердик коомдору ж.б. зыянга учурап, жабылууга тура келген. Жыйынтыгында, бул тармак агро-өнөр жай комплексинин «локомотиви» болгондун ордуна, чыгашалуу чөйрөгө айланды.

Айыл-чарба өндүрүүчүлөрү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы баа орнотуудан сырткары, тараптардын укугу жана милдеттерин так аныктоо, аткарбаган учурда жазаналарды колдонуу, чийки заттарды жөнөтүү жөндөмү жана убактысы ж.б. тараптардын келишимдик мамилелеринде айкын көрсөтүлүшү керек.

Биздин көз караш боюнча, айыл-чарба өндүрүүчүлөрү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосунда туруктуу экономикалык карым-катнашты орнотууда мамлекет маанилүү орунду ээлеш керек. Азыркы убакта мамлекеттин кайра иштетүү ишканаларына болгон экономикалык саясатында өндүрүшкө гана көңүл бөлүүгө негизделгендигин борборлоштурулган пландык экономиканын калдыгы катары карасак болот. Бул жерде, чийки заттарды гана өндүрүү эмес, продукцияны кайра иштетүү жана өндүрүлгөн даяр продукцияны акыркы керектөөчүлөргө сатууну камтыган жалпы системаны түзүү керек.

Өлкөдө экономиканын өнүгүүсүн мамлекеттик жөнгө салуу практикасы көрсөткөндөй, ички жана сырткы сатуу рыногунда жашылча-жемиш продукцияларына болгон баага активдүү көзөмөл жүргүзүлүп жаткандыгы байкалып жатат.

Жогорудагы аталган көйгөйлөрдү чечүүдө, мамлекеттин активдүү экономикалык саясаты чоң ролду ойнойт. Мындай саясаттын манилүү багыты болуп, айыл-чарба продукцияларын мамлекеттин саып алуусу жана өлкөгө консервантанган жашылча-жемиш продукцияларын импорттоого чек коюу эсептелет.

Мамлекеттик муктаждыкка туруктуу баа менен продукцияны сатып алууну иш жүзүнө ашыруу менен айыл-чарба продукцияларын сатуунун ички рыногунун абалын турукташтырып, чийки заттарды өндүрүүчүлөрдүн сатуу саясатын түзүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Экспорттук түзүмдө алдыңкы абалды ээлеш үчүн жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү ишканаларында инновациялык ишмердүүлүктү түзүп чыгуу маанилүү ролду ойнойт.

Азыркы убакта көптөгөн кайра иштетүү ишканалары өздөрүнүн өндүрүштүк ишмердүүлүгүндө, 1930-жылдары чыгарылган жабдууларды, ошондой эле жогорку сегменттүү экспорттук рынокто талапка жооп бербеген, салтка айланган тараларэки же үч литрдик айнек банкаларды колдонуп жатышат. Мындай технология менен иштөө продукциянын сырткы рынокко чыгуусун кечендетет.

Агро-өнөр жай комплексинде сунуш кылынган инновациялык ишмердүүлүктү толук кандуу мамлекеттин колдоосу, практикалык иш жүзүнө ашыруусу бир гана технологиялык жабдууларды жаңылоону эмес, таңылоонун сапатын да жогорулатат.

Мамлекет тарабынан инновациялык саясатты жүргүзүү гана рынокто кайра иштетүү ишканаларынын ордун көрсөтө алат.

Жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү тармагындагы көйгөйлөрдү рыноктук инфраструктураны түзбөй туруп чечүү мүмкүн эмес. Азыркы кезде көптөгөн ишканалар экономикалык жана башкаруу маселелрин чечүүдө кыйынчылыктарга дуушар болуп жатышат. Башкача айтканда, технологияны өркүндөтүү сунуштары, продукцияны таңылоо, маркетингтик стратегияны тандоо, кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы өз ара кызматташтык, тармакты модернизациялоо ж.б. Бул маселелерди чечүү үчүн өлкөдө жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү ишканаларынын ассоциациясы түзүлгөн.

Бул ассоциациянын негизги маселелери болуп төмөнкүлөр эсептелинет:

-чийки заттар жана жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүүдө рыноктун өзгөрүүсүнө таасир тийгизүүчү кубулуштардын мониторинги;

-тармактын кичи жана орто ишканаларына көмөк көрсөтүүчү багыттуу программаларды түзүү;

-ассоциациянын тармакты башкарган мамлекеттик органдар менен бирге карым катышты түзүү максатында Россия, Өзбекистан, Казахстан ж.б. өлкөлөр менен аталган тармак боюнча байланышты күчөтүү;

-айыл-чарба өндүрүүчүлөрү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы экономикалык карым-катышты өркүндөтүү боюнча сунушту даярдоо;

-келишимдик бааларды орнотуу ыкмалары, жеңилдиктер, үстөктөр жана дотацияларды колдонууну калыптандыруу;

-чийки заттарды өндүрүүнүн, кайра иштетүүнүн жана консервантанган жашылча-жемиш продукцияларын сатуунун технологилык байланышын камтыган интеграциялык байланышын бекемдөө. Жогорудагы негизги маселелерди эске алуу менен бирге акыркы керектөөчүлөрдүн керектөөчүлүк талабын изилдөө зарыл;

-тармактын ишканаларында маркетинг кызматын түзүүгө көмөктөшүү жана продукцияны конкреттүү сатуу рыногуна ылайыкташтыруу үчүн алардын ишмердүүлүгүн координациялоо;

-тармактын ишканаларынын брендин өнүктүрүүнү иштеп чыгуу жана иш жүзүнө ашыруу;

-каражылоо боюнча долбоорлор менен көмөктөшүү (мисалы, «Агробизнес жана маркетинг»);

-ишканаларды жана фермерлерди (чийки заттарды жабдуучуларды) окутуу, семинар, тренингдерди уюштуруу жана өткөрүү;

Бул макаланын жыйынтыгында, Ош областынын жашылча-жемиш продукцияларын кайра иштетүү ишканалары айыл-чарба продукцияларын өндүрүүчүлөр менен экономикалык карым катыштык келишимди калыптандыруу аркылуу жогоруда аталган көйгөйлөрдү чечүү жана ички резервди колдонуу менен чыгарылган продукцияларын ички жана сырткы рынокко чыгарууга мүмкүнчүлүк түзө алышат.

Адабияттар:

1. Ош областтык жылдык статистикалык басылмалары, Ош. 2005-2009-ж.
2. «Ош облусунун социалдык-экономикалык абалы» Ош облустук мамлекеттик статистика башкармасы – 2005-2009-ж.
3. «Архорот-Элай» жоопкерчилиги чектелген коомунун 2007-2009-жылдагы жылдык отчету.
4. Агрардык экономика. Илимий журнал. М-2007-ж.

Рецензент: д.э.н., профессор Абиджанов С.А.